

Vlerësimi i disa vakëfeve të themeluara në Kosovë gjatë Periudhës Osmane

Fahri Avdijsa

Abstrakti

Vakëfet e para në Kosovë u themeluan menjëherë pas ardhjes së osmanëve. Këto institucione luajtën një rol të rëndësishëm jo vetëm në transmetimin e kulturës osmane, por edhe në islamizimin e shqiptarëve. Krahës sektorit fetar, përmes institucionit të vakëfit gjithashtu u siguruan dhe mbështetjen dhe kërkesat tjera themelore për qytetarët, si; mundësia e punësimit, kujdesi mjekësor, ushqimi për të varfërit, etj. Vakëfet më të hershme në Kosovë ishin kryesisht komplekse të mëdha, në literaturën osmane të njohura si *külliyë*, të cilat zakonisht përbëheshin nga një xhami, një shkollë, hamam dhe vakëfë të tjerë që gjeneronin të ardhura materiale, si dyqane, mullinj, bujtina dhe vakëfe monetare. Këto vakëfe të mëdha përgjithësisht ishin themeluar nga sulltanët dhe shtetarët osmanë. Megjithatë, më vonë, veçanërisht nga fundi i shekullit të 19-të dhe fillimit të shekullit të 20-të, shohim një ndryshim domethënës. Gjatë kësaj periudhe shumica e vakëfeve të themeluara janë kryesisht dyqane dhe vakëfe të vogla monetare dhe ishin themeluar nga banorët vendës. Një nga studimet e bëra tregon se ekzistojnë 224 struktura arkitekturore osmane në Kosovë, duke përfshirë institucionet fetare, arsimore, tregtare, sociale, ushtarake dhe qeveritare.

Qëllimi kryesor i këtij artikulli është të studiojë vakëfet e themeluara në Kosovë dhe veprimtarinë e tyre gjatë periudhës osmane. Duke i marrë si shembuj disa nga vakëfet e themeluara gjatë kësaj periudhe, do të flitet për mënyrën e themelimit dhe funksionimit të tyre. Ndërsa, për të pasur një pasqyrë sa më të qartë rreth vakëfeve të themeluara në Kosovë, do të marrim shembuj të ndryshëm të vakëfeve të themeluar nga njerëz të kategorive të ndryshme, prej të cilëve kishte sulltanë, shtetarë, klerikë edhe njerëz të zakonshëm të njohur si *reaya*.

Fjalët kyqe: Kosovë, Vakëf, Perandoria Osmane, Shqiptarë

Abstract

The first waqfs in Kosovo were established immediately after the arrival of the Ottomans. These institutions played an important role not only in the transmission of Ottoman culture, but also in the Islamization of Albanians. In addition to the religious sector, the waqf institution also supported the provision of basic requirements for citizens, such as employment opportunities, medical care, food for the hungry, etc. The earliest endowments in Kosovo were mostly large complexes, known in Ottoman literature as *külliyë*, which usually consisted of a mosque, a school, a public bath, and other

endowments that generated material income, such as shops, mills, inns, and monetary foundations. These large endowments were generally established by Ottoman sultans and statesmen. However, later, especially in the late 19th and early 20th centuries, we see a significant change. During this period, most of the waqfs established are mainly shops and small monetary waqfs and were established by local residents. One of the studies done shows that there are 224 Ottoman architectural structures in Kosovo, including religious, educational, commercial, social, military and government institutions.

The main purpose of this article is to study the waqfs established in Kosovo and their activity during the Ottoman period. Taking as examples some of the endowments established during this period, we will talk about the way of their establishment and operation. Meanwhile, in order to have a clear overview about the waqfs established in Kosovo, we will take different examples of waqfs established by people of different categories, of which there were sultans, statesmen, clergymen and ordinary well-known people as *reaya*.

Key words: *Kosovo, Waqf, Ottoman Empire, Albanians*

Hyrja

*Vakëfi*¹ është një institucion shumë i rëndësishëm në botën islame dhe është një nga bazat e kulturës islame, i cili është thellësisht i lidhur me jetën fetare dhe shoqërore të myslimanëve. Shprehja vakëf i referohet një organizate bamirësie të themeluar përmes një procesi ligjor që mund të përkufizohet edhe si “ndarje e përhershme e një pjese të pasurisë nga pronari për çështje fetare, sociale dhe bamirësie” (Günay, 2012). Gjatë periudhës disa shekujsh të sundimit osman në Kosovë, u themeluan vakëfe të llojllojshme, të cilat patën ndikim në të gjitha sferat e jetës së banorëve vendas. Përveç xhamive dhe medreseve u themeluan edhe spitaleve, u ndërtuan rrugë dhe ura, u themeluan fondacione që gjeneronin të ardhura si dyqane, vakëfe monetare, etj. Pothuajse të gjitha funksionet aktuale që sot kryhen nga shteti, duke përfshirë ndërtimin e rrugëve dhe urave, pagesat për administratorët dhe punonjësit fetarë, e kështu me radhë, menaxhoheshin nga vakëfet.

Vakëfet ishin ura mes qyteteve (Yediyıldız, 2012). Mbi të gjitha, ato ishin vende ku të gjithë banorët e një komuniteti të caktuar takoheshin, punonin dhe siguronin të ardhura materiale. Gjatë studimit vërehet se osmanët fillimisht u përqopën t’i përqendronin përpjekjet e

¹ Gjatë hulumtimeve tona, kemi vënë re se në shumë gjuhë të botës krahas shprehjes “fondacion” është përdorur edhe shprehja “vakëf”. Si rezultat, për të dhënë shpjegimin më të mirë të mundshëm në këtë punim, shprehjen “vakëf” do ta përdorim krahas shprehjes “fondacion”.

tyre në ndërtimin e strukturave fetare si xhamive dhe mesxhideve². Si rrjedhojë, mund të thuhet se vakëfet kanë luajtur një rol të rëndësishëm në përhapjen e kulturës islame dhe islamizimin e shqiptarëve.

Gjatë hulumtimeve në Drejtorinë e Vakëfeve në Ankara në fund të vitit 2016, arrita të siguroj një listë me 54 *vakfije*³. Më vonë kam zbuluar edhe dy *zeyl vakfiye* (vazhdim i vakfijeve të shkruara më parë) të tjera, duke e çuar numrin e përgjithshëm në 56.⁴ Megjithatë, duke pasur parasysh se analizimi i të gjitha këtyre dokumenteve do të nevojiteshin vite, do të mundohemi që përmes përzgjedhjes së disa nga dokumentet e lartëcekura, të japim një pasqyrë sa më të mirë në lidhje me shumëllojshmërinë e vakëfeve në Kosovë. Përveç tjerash, këtyre dokumenteve u janë bashkangjitur edhe disa dokumente të siguruar nga Arkivi Osman në Stamboll.

1. Një pasqyrë e vakëfeve të Kosovës

Është e rëndësishme të theksohet fakti se vakëfet ishin pjesë përbërëse e jetës së myslimanëve. Prandaj, për të përmbushur nevojat e tyre fetare dhe shoqërore, ata themeluan vakëfe kudo që shkonin. I tillë është rasti me tregtarët arabë për të cilët pretendohet se erdhën nga Siria dhe u vëndosen në fshatin Mlika dhe ndërtuan xhaminë e parë në Kosovë. Kjo xhami është ndërtuar një shekull para se osmanët dhe fuqitë ballkanike të përballëshin në Betejën e Parë të Kosovës në vitin 1389. Sipas një mbishkrimi në një nga muret e saj, ajo është ndërtuar në vitin 1289 dhe është rinovuar në vitin 1822.

Traditën e ndërtimit të vakëfeve në vendet ku shkonin e ndoqën edhe osmanët. Për të përmbushur nevojat e tyre si dhe nevojat e vendasve, ata ndërtuan vakëfe të llojeve të ndryshme. Si rezultat qytete dhe fshatra u krijuan, ndërsa në anën tjetër u rrit numri i ndërtesave në qytetet që ekzistonin (Pierre, 2008). Institucionet e mëdha që mund të plotësonin të gjitha nevojat e një shoqërie të tilla si xhamitë, medresetë, bibliotekat, banjat publike, shatërvanet dhe institucione të tjera socio-ekonomike të ndërtuara rreth tyre, zakonisht ndërttoheshin në qytete, ndërsa vende të vogla kulti si xhami dhe mesxhide u ndërtuan kryesisht

² Tempulli në të cilin nuk ka imam të rregullt dhe ku nuk falet namazi i xhumasë, në literaturën islame njihen vetëm si mesxhide.

³ Është një dokument në të cilin janë shënuar detajisht qëllimi i themelimit të vakëfit dhe kushtet e funksionimit të tij.

⁴ Një gjë që dua të theksoj është se gjatë hulumtimit tim në drejtorinë e lartpërmendur, nuk gjeta asnjë dokument që përmend themelimin e vakëfeve nga sulltanët në Kosovë. Kjo sugjeron që numri i përgjithshëm duhet të jetë shumë më tepër se 56 kur të gjenden edhe vakfijet e tyre.

në fshatra. Sipas një studimi të bërë nga Instituti i Historisë Turke, aktualisht në Kosovë ekzistojnë 224 veprat arkitekturore osmane (İbrahimgil & Konuk, 2006). Megjithatë, asnjë analizë e detajuar mbi këto institucione të shkatërruara nuk është bërë deri më sot.

Me institucione të tilla të ndërtuara praktikisht në çdo pjesë të vendit, Kosova konsiderohet si një nga vendet më të pasura të Ballkanit për sa i përket vakëfeve. Xhamia e Çarshisë në Prishtinë është vakëfi i parë osman i themeluar në Kosovë. Gurëthemeli i kësaj ndërtesë, funksioni i se cilës vazhdon edhe sot, u vu nga Sulltan Bajaziti I në vitin 1389, ndërsa ndërtimi i saj vazhdoi edhe nën sundimin e Sulltan Muratit II dhe përfundoi në priudhën e Sulltan Mehmetit II (Xhamia Sulltan Mehmet Fatih). Sipas një mbishkrimi sipër hyrjes, kjo ndërtesë është renovuar në vitin 1902 (Avdija, 2021).

Ndërsa një fenomen tjetër i themelimit të vakëfeve ishte edhe forma e shndërrimit të kishave në xhami. I tillë ishte rasti me Kishën e Levishës në Prizren. Pas marrjes së qytetit të Prizrenit nga Sulltan Mehmeti II në vitin 1451, kisha u shndërrua në xhami dhe u riemërua si *Xhamia Fethiye* (Kaleshi, Dokumentet më të vjetra të Vakëfeve në Jugosllavi, 2012). Strukturave që u shndërruan nga kishë në xhami, në përputhje me besimin e osmanëve, iu shtuan minberi, minarja dhe shatërvani. Sulltan Mehmeti II themeloi edhe një kompleks në Prishtinë. Xhamia, Kulla e Sahatit dhe Hamami janë të gjitha pjesë e këtij kompleksi që kanë mbijetuar deri më sot.⁵

Përveç sulltanëve, ishin edhe vendasit ata që themeluan vakëfet e mëdha në Kosovë. I tillë ishte Mehmeti Beu bin Hajredin Beu i njohur ndryshe si Kukli Beu. Ai kishte një numër të madh të vakëfeve si në Kosovë ashtu edhe në vende tjera. Në vakëfet e ti përfshihesh xhami, mullinj, dyqane, karvanserajet, etj (Vakëfet e Kukli Beut). E njohur për ndërtimin e vakëfeve në formë kompleksesh ishin edhe familja e Tahir Pashës nga Prizreni, të cili për dekada me radhë mbanin postin e guvernatorit të Prizrenit. Djemtë e tij, Mehmed Said Pasha, Mahmud Pasha dhe Mehmed Emin Pasha themeluan shumë vakëfe në fillim të shekullit të 19-të. Mehmed Said Pasha ndër të tjera themeloi një medrese, një bibliotekë, pastaj për të sjellur të ardhura për institucionet e lartëcekura ai gjithashtu la si vakëf edhe një furrë buke dhe një dyqan berberi (Vakëfet e Mehmed Said Pashës). Mahmud Pasha la si vakëf një xhami, dy shkolla, katër dyqane, një furrë buke, pesë mullinj dhe 15,000 *k u r* (monedhë osmane) (Vakëfet e Mahmud Pashës), ndërsa

⁵ Fatkeqësisht, nuk kemi dokumentacion që mund të na kishte dhënë informacion të hollësishëm në lidhje me vakëfet që gjeneronin të ardhura materiale.

Mehmet Emin Pasha la si vakëf një xhami, një shatërvan dhe 10,000 *k u rnë para* (Vakëfet e Mehmet Emin Pashës).

Gjatë dekadave të para të sundimit osmane në Kosovë, llojllojshmëria e vakëfeve ishte shumë e madhe dhe shumica e vakëfeve ishin të tipit *külliyë* (komplekse), të cilat mbulonin të gjitha nevojat e shoqërisë në një mjedis të caktuar, duke u nisur nga ato fetare dhe shoqërore. Megjithatë, gjatë Reformave të Tanzimatit, numri i vakëfeve të reja të themeluara fillon të bjerë, dhe shumica e atyre që u themeluan ishin fondacione të vogla që gjeneronin të ardhura si; dyqane të vogla dhe fondacione monetare.

Kur analizojmë rrethanat që kanë ndikuar në rënien e numrit të vakëfeve të reja, mund të dalin përfundimet e mëposhtme:

1. Ishte periudha e parë e ardhjes së osmanëve në Ballkan në të cilën u themeluan shumë vakëfe në kuadër të politikave dhe mundësive të shtetit.

2. Veprimtaritë ndërtimore të shtetit tashmë kishin përfunduar në masë të madhe. Prandaj, vakëfet e reja ndërtoheshin vetëm në rast nevoje dhe paralelisht me gjendjen ekonomike të shtetit, e cila gjatë periudhës së fundit kishte filluar të dobësohej.

3. Heqja e *müsadere*⁶ mund të ketë ndikuar në reduktimin e numrit të ndërtimit të vakëfeve të reja (Avdija, 2021).

Gjatë periudhës së fundit shumica e xhamive apo medreseve janë ndërtuar vetëm me kërkesën e qytetarëve ndaj qeverisë osmane. Si shembull mund të përmendim Xhaminë Hamidiye në Mitrovicë . Kjo xhami është ndërtuar me kërkesë të muhaxhirëve të ardhur në qytetin e Mitrovicës pas luftës osmano-ruse të viteve 1877-1878 (Xhamija Hamidije).

Ndërmjet viteve 1877 dhe 1908, numri i vakëfeve të ndërtuara në Kosovë është rritur shumë për dallim nga periudha pararendëse, duke arritur në gjithsej 55 sosh. Megjithatë, ka dallime të rëndësishme ndërmjet këtyre vakëfeve dhe atyre të krijuara në vitet e mëparshme. Gjatë kësaj periudhe vakëfet e vogla zëvendësuan komplekset e mëdha, që është një nga kontrastet më të dukshme. Dyqanet dhe fondet monetare, përveç xhamive, ishin vakëfet më të përhapura gjatë kësaj periudhe kohore (Avdija, 2021). Këto institucione që gjenerojnë të ardhura materiale si duket u themeluan për të mbuluar shpenzimet e vakëfeve të themeluara në periudhat e mëhershme, duke përfshirë këtu

⁶ I referohet ligjit të Shtetit Osman përmes së cilit zaptohej një pjesë ose e tërë pasuria e paluajtshme e fituar nga zyrtarët e qeverisë pas largimit të tyre nga pozita.

pagesat e imamëve dhe zyrtarëve të tjerë, mirëmbajtja e xhamive, medreseve, sahatkullave, etj.

Disa vakëfë janë krijuar në të njëjtin vit dhe për të njëjtin qëllim nga anëtarët e së njëjtës familje, si në rastin e një familjeje nga fshati Jezerce⁷ afër Prishtinës. Në vitin 1906, dy vëllezër, Ahmedi dhe Mehmedi, themeluan nga një vakëf. Për të siguruar të ardhura për xhaminë e sapondërtuar në fshatin e tyre të lindjes në Jezerce, Mehmedi la vakëf një mulli (Vakfija e Mehmed bin Halil, 1906) ndërsa Ahmedi një dyqan (Vakfija e Ahmed bin Halil, 1906). Kishte situata kur njerëz të ndryshëm grumbullonin shumë të caktuar parash me qëllimin e themelimit të ndonjë vakëfi. Selim Aga ibn Haxh Abdullah, Hasan Aga ibn Molla Junus, Usta Bajram bin Haxh Abdurrahman dhe Xhafer Aga ibn Dervish Bajrami që vinin nga familje të ndryshme mblodhen një shumë parash prej 1000 kurush dhe themeluan një vakëf kolektiv. Qëllimi i themelimit të këtij vakëfi ishte mbulimi i shpenzimeve të Xhamisë së Mëhalles Ramazan në Prizren (Abdullah, Junus, Abdurrahman, & Bajram, 1891).

Tradita e themelimit të vakëfeve në Kosovë vazhdoi përgjatë tërë periudhës osmane. Ejub bin Jashar ibn Sheih Adem themeloi vakëfin e fundit osman në Kosovë më 24 gusht 1911. Ky ishte një vakëf monetar dhe ishte themeluar me qëllimin e mbulimit të shpenzimeve të xhamisë së sapondërtuar në fshatin Bullugraxhë afër Kaçanikut (Vakfija Ejub bin Jashar ibn Sheih Adem, 1911).

Për të ofruar një shpjegim gjithëpërfshirës për shumëllojshmërinë e vakëfeve, ne kemi marrë disa shembuj prej vakëfeve të themeluara në Kosovë, duke filluar nga më të hershmet deri tek më të fundit. Këto vakëfe, sipas mënyrës së themelimit, i kemi ndarë në dy kategori: vakëfe të themeluara drejtpërdrejt dhe vakëfe të themeluara më anë të testamentit. Gjithashtu një e veçantë tjetër e këtyre vakëfeve është se gjatë përzgjedhjes jemi munduar të përfshijmë vakëfe të themeluara nga njerëz me pozita të ndryshme shtetërore, duke filluar me sulltanët, kryevezirët, guvernatorët dhe duke përfunduar me njerëzit e thjeshtë të njohur si *reaya*.

2. Vakëfet e themeluara drejtpërdrejt

2.1. Kompleksi i Sulltan Muradit I

Ky kompleks përbëhet nga Tyrbeja e Sulltan Muradit, shatërvani i Sulltan Abdulazizit, shatërvani i Ali Haxhiut, ndërtesa *Selamllek* dhe shatërvani i Sulltan Reshadit. Nuk ka asnjë dokument apo mbishkrim

⁷ Fshatin nuk kemi arritur ta lokalizojmë.

që flet për datën e ndërtimit të Tyrbes, megjithëse supozohet se është ndërtuar në fund të shekullit të 14-të nga Sulltan Bajaziti I dhe ndodhet pikërisht aty ku Sulltan Murati I u vra gjatë Betejës së Parë të Kosovës në vitin 1389 (Ayverdi, 2000). Sipas disa materialeve historike në Arkivin Osman, tyrbeja u rindërtua më 8 qershor 1905 (Tyrbja e Sulltan Muradit, 1905) megjithatë, pas hulumtimeve të mëtejshme, pamë se nuk është fjala për ndonjë rindërtim nga themeli por se tyrbeja sëbashku me ndërtesat e tjera përreth saj vetëm janë renovuar gjatë atij viti (Tyrbja e Sulltan Muradit, 1905).

Një shatërvan, i cili u ndërtua pranë hyrjes së oborrit, por që nuk ekziston më, ishte një nga ndërtesat më të spikatura të kompleksit. Mbishkrimi i ndërtesës në këtë shatërvan tregon se është ndërtuar në vitin 1866 nga Sulltan Abdulazizi (İbrahimgil & Konuk, 2006).

Shatërvani i Ali Haxhiut është një tjetër element i rëndësishëm i Kompleksit Sulltan Murad. Ajo qëndron ende sot, por nuk është më funksionale. Shatërvani, i cili është prej mermeri dhe është i zbukuruar me zbukurime, mban një mbishkrim në të cilin thuhet se është ndërtuar në vitin 1898 nga biznesmeni gjakovar, Ali Haxhi, për të zgjidhur problemin e etjes në zonën ku ndodhet tyrbeja.

Që nga dita e ndërtimit, varri ka qenë i tejmbushur me vizitorë. Si rezultat, në vitin 1896 Sulltan Abdulhamid II urdhëroi që ndërtesa e *Selamllëkut* t'i shtohet kompleksit mënyrë që të siguronte vendpushim dhe strehim për vizitorët (Konuk, 2002). Kjo strukturë është një ndërtesë dykatëshe që qëndron ende sot, por jo për qëllimin për të cilin është ndërtuar. Sot në këtë godinë banon një familje, e cila ka marrë përsipër edhe detyrën e sigurimit të kompleksit.

Shatërvani i Sulltan Reshadit është pjesa më e fundit që ju shtua kompleksit. Me shumë mundësi, Sulltan Reşadi e ka ndërtuar këtë shatërvan në vitin 1911 gjatë vizitës së tij në Kosovë.

Mbi shatërvan është një mbishkrim në të cilin shkruan:

ñ-ķ e h r-ā y x ir A z i -ñ N e ħ à n ķ a h
 - t e κ n-ē g m a-ikab-ē d k e r e m l e k ē l d ē κ a d
 - e y l e d i i h y a b u r a n a - e κ m e y i S u l t
 - - ē k t ē -ib i κ e v t ka er-ēi h(f e ħ g d ħ ò

Një tjetër fakt interesant që do të doja të nxjerr këtu dhe që ka të bëjë me mirëmbajtjen e kompleksit Sulltan Murad është edhe vakëfi monetar i Hasan Efendiu, i themeluar në vitin 1890 dhe kishte një vlerë prej 2.000 *kurush*. Nga të ardhurat e këtij vakëfi personi që ruan tyrben

e Sulltanit do të marrë 300 *kurush* në vit (Vakfija e Hasan Efendiut, 1890).

2.2. Vakëfet e Vezirit të madh osman Koxha Sinan Pasha

Koxha Sinan Pasha, i njohur si *Çliruesi i Jemenit*, lindi në Topojan të Lumës ndërsa sipas një transmetimi tjetër, në Delvine, ishte djali i një fermeri shqiptar të quajtur Ali (İpşirli, 2002). Viti i sakt i lindjes së tij nuk dihet por edhe data e vdekjes së tij është e diskutueshme midis studiuesve. Disa prej tyre thonë se është data 5 prill 1596 (İpşirli, 2002), ndërsa sipas disa të tjerëve thuhet se data e vdekjes së tij duhet të jetë ndërmjet datës 10.11.1608 dhe 20.12.1608, pasi një nga *vakfijet* e tij është hartuar përtgjatë këtyre viteve (Kaleshi, Dokumentet më të vjetra të Vakëfeve në Jugosllavi, 2012). Ai ishte Sadri Ayem (Vezir i madh) pesë herë gjatë kohës së Sulltan Muratit III dhe Mehmetit III. Themeloi medrese të shumta, xhami, imarete (kuzhina popullore), shatërvane dhe hamame (banja publike), jo vetëm në Stamboll, por edhe në Ballkan. Xhamia në Kaçanik, e cila funksionon edhe sot, është një nga vakëfet më të shquara të tij. Përveç xhamisë, ai themeloi një imaret, dy hane, dy hamame (një në Prishtinë dhe një në Kaçanik) dhe një medrese. Për të siguruar të ardhura për vakëfet e lartpërmendur, ai themeloi edhe vakëfet të cilat siguronin të ardhura materiale, ndër to edhe dy hamame në Kaçanik, një han në fshatin Jezercë afër Prishtinës, një hamam në Prishtinë, dy mullinj dhe 12.000 dele në fshatin Kamenicë. Dhe një numër të madh të vakëfeve jashtë Kosovës së sotme, të cilët në total e kalojnë numrin 50 (Kaleshi, Dokumentet më të vjetra të vakëfeve, 2012).

Sinan Pashës u zbulua se kishte një shumë të madhe borxhi ndaj thesarit të brendshëm dhe të huaj, prandaj paratë dhe pasuria e tij u konfiskuan nga Shteti Osman (İpşirli, 2002).

2.3. Vakëfet e Guvernatorit të Prizrenit Mehmed Said Pasha

Sipas vakfijes së tij të vitit 1807, Mehmed Said Pasha, banor i Mëhallës Terzi të Prizrenit dhe guvernator i Sanxhakut të Prizrenit ka lënë si vakëf nga pasuria e tij një bibliotekë dhe një dhomë për bibliotekarin pranë medresesë së tij. Ndërsa për të mbuluar shpenzimet e tyre dhuroi edhe një furrë buke dhe një dyqan berberi nga prona e tij (Vakfija e Mehmed Said Pashës, 1807).

Sipas kushteve të përcaktuara në vakfije, bibliotekari do të shërbejë edhe si mbikëqyrës i vakëfit dhe do të kërkohet që të lutet për

themeluesin e vakëfit dhe familjen e tij.⁸ Librat e bibliotekës do të ruhen dhe do t'u jepen për lexim atyre që dëshirojnë të studiojnë brenda dhe jashtë qytetit (Prizrenit).

Të ardhurat nga dyqani i berberit dhe furra e bukës, të përmendura në këtë vakfije, thuhet se do të përdoren për të mbuluar vetëm shpenzimet e bibliotekës dhe dhomës së bibliotekarit, ndërsa nuk ka asnjë informacion në lidhje me mbulimin e shpenzimeve të medresesë. Kjo na bënë të kuptojmë se Mehmed Said Pasha kishte themeluar edhe vakëfe tjera që gjenerojnë të ardhura.

3. Vakëfet e themeluara sipas testamenti

Një formë interesante e themelimit të vakëfeve ishte edhe mundësia përmes testamenti, në literaturën osmane e njohur si *vasiyet*. *Vasiyet*, që do të thotë të "lidhesh diçka", i referohet lidhjes së pasurisë së një personi me vdekjen e tij (Ari, 2012). Pra, një person ndante një pasuri të caktuar nga ajo që posedonte dhe me qëllim bamirësie vendoste që ajo pasuri të dhurohej pas vdekjes së tij, kështu që në testament përcaktonte destinacionin si dhe kushtet dhe mënyrën e përdorimit.

Siç dihet, sipas ligjit islam osman, një person mund të linte në testament vetëm një të tretën e pasurisë së tij (*sülüs*). Pjesa tjetër mund të dhurohej vetëm nëse dëshirojnë trashëgimtarët (Akgündüz A. , 2013).

Sipas rregullave të përcaktuara, ekzistojnë pesë lloje të testamenteve (Ari, 2012):

a) Testamenti *Vaxhib*: Një borxh që duhet paguar ose një amanet që duhet kthyer.

b) Testamenti *Mendup*: Është një testament për të varfërit të cilët nuk janë trashëgimtarët e vakëflënësit ose në përgjithësi për bamirësi duke pasur për qëllim fitimin e shpërblimeve.

c) Testamenti *Mubah*: Është një testament që u bëhet njerëzve të pasur pa pasur synim për fitimin e shpërblimeve.

d) Testamenti *Mekruh*: Është një testament që u bëhet njerëzve për të cilët dihet se do ta përdorin pasurinë në mënyra të pandershme.

⁸Të lutesh për themeluesin e vakëfit dhe familjen e tij ishte diçka normale që e hasim pothuajse në të gjitha vakfijet e periudhave deri në mesin e shekullit të 19-të. Ndërsa pas kësaj periudhe shohim se kjo pjesë që ka të bëjë me lutjet e dhuruesve nuk shkruhet më.

Gjithashtu *mekruh* është testamenti për ata persona trashëgimtarët e të cilëve kanë pak pasuri dhe janë të varfër.

e) Testamenti *haram*: Është testament që bëhet me qëllim për të shpenzuar pasurinë për gjëra që konsiderohen të ndaluara fetarisht.

3.1. Vakëfet e Ismail Beu bin Bejtullah bin Abdullah

Ismail Beu Bejtullah bin Abdullahu nga Prizreni fillimisht kishte ndërtuar Sibyan Mekteb (shkollën fillore), pastaj kishte lënë amanet që pas vdekjes nga pasuria e tij një furrë buke, dy dyqane dhe një han me nëntë dhoma për të siguruar të ardhura financiare për shkollën (Vakfija e Ismail Bej Bejtullahit).

Të ardhurat që do të fitohen nga hani dhe dyqanet e sipërpërmendura ishte përcaktuar që të shpenzohen si më poshtë:

Fillimisht për të rinovuar hanin dhe shkollën, pastaj 150 *kurush* në vit për mësuesin e shkollës dhe 150 *kurush* në vit për *mytevelin* (mbikëqyrësin) e vakëfit.

Gjysma e të ardhurave të mbetura do të përdoren për Shpenzimet e Xhamisë Atik Fethiye⁹ në Prizren, ndërsa gjysma tjetër do të ruhet nga të besuarit dhe do të përdoret për shpenzime të tjera sipas nevojës.

Një pikë tjetër që kemi hasur këtu, si dhe praktikisht në të gjitha *vakfijet* e tjera, është se “nëse për arsye të ndryshme kushtet e përmendura me kalimin e kohës nuk mund të zbatohen, paratë e fituara duhet t’u jepen muslimanëve të varfër”.

3.2. Vakëfet e Penbe Hanëm

Sa për Penbe Hanım, nuk kemi shumë informacion se kush ishte ajo dhe cili ishte statusi i saj. Sipas informacioneve të dhëna në dokument, dimë vetëm se ajo ishte banore e lagjes Saraçhane të Prizrenit.

Edhe pse e shkruar në fillim të shekullit të njëzetë, kjo vakfije për nga përmbajtja i ngjan atyre të shekujve të mëparshëm të cilët janë shkruar në formë klasike, të cilat në pjesën e parë përmbanin citate nga Kurani dhe thënie nga Profetit Muhamed, si: *ñLavdërime për Allahun dhe bekime mbi të Dërguarin ñ Bota është e përkohshme, andaj duhet*

Penbe Hanëm la amanet shtëpinë e saj në Mëhallën Saraçhane të Prizrenit në vlerë 50,000 *kurush*. Sipas kushteve, donatorja do të jetojë

⁹Kisha e Levishës, e cila u shndërrua në xhami nga Sulltan Mehmeti II, për të cilën folëm në fillim të këtij artikulli.

në shtëpinë e saj për sa kohë të jetë e gjallë. Pas vdekjes së saj, aty do të jetojë vëllai i saj Said Aga dhe nëse ai nuk do, shtëpia do të shitet dhe paratë do të përdoren për të blerë një dyqan, i cili do të kthehet në vakëf (Vakfija e Penbe Hanëm).

Dyqani i lartëcekur do të jepet me qira përmes administratorit dhe paratë nga qiraja do të përdoren si më poshtë:

-Së pari do të përdoren për riparimin e dyqanit;

-Paratë e mbetura do të ndahen në tri hise: një hise do t'i jepet imamit të xhamisë Mustafa Pasha, Hasanit Efendi bin Raşid Efendiut për të lexuar një mevlud gjatë një viti. Një hise do t'i jepet myezinit të lexuar kaptinën *Jasin* nga Kur'ani dy herë në ditë, në mëngjes dhe në mbrëmje. Ndërsa hiseja e tretë do t'i jepet Shejh Aladin Efendiut nga Mëhalla e Saraçhanes në Prizren.

Përfundimi

Kur shikojmë historinë e institucionit të vakëfit në Kosovë, shohim shembuj të vakëfeve që u themeluan menjëherë pas ardhjes së osmanëve, funksioni i të cilave zgjati deri më ndarjen e Kosovës nga Perandoria Osmane, e disa nga ta deri më sot. Ndërsa element tjetër shumë i rëndësishëm është se nga vakëfet e para shihet qartë se ngjyra fetare ishte shumë më e spikatur, por me kalimin e kohës vërehet se vakëfi u bë më shumë se një vend adhurimi. Ishte një institucion që pati një ndikim të madh dhe afatgjatë në jetën shoqërore të shqiptarëve. Njerëz nga klasa të ndryshme shoqërore kanë kontribuar me pasuritë e tyre për një sërë arsyes, duke përfshirë motivimet fetare, si dhe për të krijuar barazi dhe ekuilibër shoqëror. Si rezultat, kemi hasur në një gamë të gjerë vakëfesh, duke filluar me ato që përdoren për kryerjen e shërbimeve fetare, vakëfet që përdoren për mirëmbajtjen e xhamive dhe shkollave, kryerjen e pagimeve të imamëve dhe punonjësve të institucioneve të ndryshme, etj.

Siç u tha më parë, vakëfet e para ishin të formës komplekse të njohur si *külliyë*, e cila në shumicën e rasteve përfshinte një xhami, një shkollë, një bibliotekë dhe vakëfe të tjerë që gjeneronin të ardhura, siç ishin dyqanet, vakëfet monetare, hanet, etj. Nga shekulli i 19-të vakëfet e vogla filluan të zënë vendin e komplekseve, ndërsa xhamitë apo medresetë u ndërtuan vetëm si përgjigje e kërkesave të njerëzve, siç ishte rasti me Xhaminë Hamidije në Mitrovicë.

Bazuar në atë që u tha më sipër, mund të supozojmë se vakëfi është një komponent jetik dhe se themelimi i tij është një faktor kyç dhe me ndikim në jetën fetare, sociale dhe ekonomike të myslimanëve.

Bibliografia

Abdullah, S. i., Junus, H. i., Abdurrahman, U. b., & Bajram, X. i. (1891). Vakfija e Selim Ages, Hasan Ages, Usta Bajramit dhe Xhafer Ages. Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Akgündüz, A. (2013). *Ç s l a m H u k u k u n d a v e O s m a n l ě Müessesesi*. Stamboll: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Arı, A. (2012). Vasiyet. Stamboll: Türkiye Diyanet Vakfı. Retrieved Mars 28, 2022 from <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasiyet>

Avdija, F. (2021). *K o s o v a V i l a y e t S t a m b o l l : k i V a k i f*. Universiteti i Stambollit, Teze Doktorate e Papublikuar.

Ayverdi, E. H. (2000). *A v r u p a ' d a O s m a n l ě M i m a Y u g o s l a v y a*. Stamboll: Fetih Cemiyeti.

Günay, H. M. (2012). Vakıf. Stamboll. Retrieved Janar 15, 2022 from <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif>

İbrahimgil, M., & Konuk, N. (2006). *K o s o v a ' d a O s m a n l ě Eserleri I* (Vol. I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İpşirli, M. (2002). Koca Sinan Paşa. Ankara. Retrieved 3 25, 2022 from <https://islamansiklopedisi.org.tr/koca-sinan-pasa>

Kaleshi, H. (2012). *Dokumentet më të vjetra të vakëfeve*. (I. Rexhepi, Trans.) Prishtinë: Kryesia e Bashkësisë Islame të Republikës së Kosovës.

Konuk, N. (2002). Balkanların Fethinden Bugüne Kosova Sultan Murad Hüdavendigâr Türbesi. *M e d e n i y e t A r a k t ě r r Dergisi*, 93-106.

Pierre, P. (2008). The Ottoman Cities of the Balkan. In S. K. Jayyusi, R. Holod, A. Petruccioli, & A. Razmond (Eds.), *The City in the Islamic World* (Vol. 2, pp. 143-158). Leiden: BRILL.

Tyrbja e Sulltan Muradit. (1905). Stamboll: Arkivi Osman - Dahiliye Mektubi Kalemi.

Vakëfet e Kukli Beut. (n.d.). Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakëfet e Mahmud Pashës. (n.d.). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakëfet e Mehmed Said Pashës. (n.d.). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakëfet e Mehmet Emin Pashës. (n.d.). Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Ahmed bin Halil. (1906). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Hasan Efendiut. (1890). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Ismail Bej Bejtullahit. (n.d.). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Mehmed bin Halil. (1906). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Mehmed Said Pashës. (1807). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija e Penbe Hanëm. (n.d.). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Vakfija Ejub bin Jashar ibn Sheih Adem. (1911). Ankara: Arkivi i Drejtorisë së Përgjithshme të Vakëfeve.

Xhamia Sulltan Mehmet Fatih. (n.d.). Arkivi Osman (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası [BEO].

Xhamija Hamidiye. (n.d.). Stamboll: Arkivi Osman.

Yediyıldız, B. (2012). Vakıf. Stamboll. Retrieved Janar 15, 2022 from <https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif>